

батьківської компетенції серед молодих сімей, які планують народження дитини;

- просвітницька і практична діяльність щодо формування необхідних навичок сімейної комунікації та поширення психологічних, педагогічних та соціологічних знань.

У подальшому, вважаємо, що необхідно провести соціологічне дослідження в межах Східного регіону для виявлення структури молодих сімей, з'ясування їх проблем у формуванні навичок усвідомленого батьківства для створення системи їх соціально-педагогічної підтримки.

Література

1. **Овчарова Р.В.** Психологическое сопровождение родительства. – М.: Из-во Института Психотерапии, 2003. – 319 с.
2. **Брусиловський А.И.** Жизнь до рождения. – М.: «Союз», 1991. – 345 с.
3. **Виховний** потенціал сім'ї: тематична Державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2001 року – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2002 – 144с.
4. **Напрямки** соціально-педагогічної роботи зі студентськими сім'ями // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – № 3. – 2006. – С. 12-23.
5. **Соціальна** педагогіка: теорія і технології. Підручник / За ред. І.Д. Зверевої – К: Центр навчальної літератури, 2006. – 316 с.

This article allows to define basic socially-pedagogical work assignments from forming of the realized paternity among young families. Exposes the socially-psychological factors of becoming of the realized paternity of young family, finds out the row of problems which young family which decided to bring a child into a world and determines the main aspects of activity of social teacher in relation to forming realized paternities among young families clashes with.

УДК 37 013.53:87.011:052

С. О. Рабійчук

РАЦІОНАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ВІЛЬНОГО ЧАСУ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Важливою умовою оптимального вирішення завдань, що стоять перед старшокласником у роки навчання, є розуміння важливості раціональної організації часу і наявності досвіду його використання. Практичні спостереження за діяльністю старшокласників свідчать про наявний брак такого досвіду у більшості з них. Особливо

проблематичним для багатьох старшокласників є використання вільного часу. Вільний час приваблює учнівську молодь нерегламентованістю, самостійним вибором різних занять, можливістю поєднувати в ньому різні, як розважальні, так і розвиваючі види діяльності. Однак потужний педагогічний потенціал вільного часу для значної частини старшокласників залишається неусвідомленим, нереалізованим. Вільний час сприймається як час розваг. Такий стан певною мірою пояснюється зростанням споживацьких орієнтацій і тенденцією до зниження колективістських засад. Цьому сприяє руйнація культурної інфраструктури, надмірна комерціалізація культурно-дозвіллевої сфери, витиснення з її структури безкоштовних культурних послуг. За таких обставин потенціал вільного часу як важливого чинника всебічного розвитку учнівської молоді значно зменшується, що обумовлює необхідність зосередити увагу на вивченні характеру використання вільного часу старшокласниками, його кількісних і якісних характеристик, визначенні умов удосконалення організації вільного часу учнівської молоді.

В Україні питання організації навчально – виховного процесу і місця в ньому дозвіллевої діяльності школярів досліджують Л.В.Сохань, В.М.Піча, А.І.Комарова, Н.І.Черниш, В.І.Астахова, О.О.Якуба та інші. У їх дослідженнях аналізуються проблеми молоді, особливості молодіжної субкультури і, зокрема, інтереси та ціннісні орієнтації школярів у дозвіллевій сфері. Однак слід констатувати, що питанням аналізу сучасного стану вільного часу старшокласників, тенденцій його використання учнівською молоддю приділяється недостатньо уваги.

Сутнісною характеристикою вільного часу філософи і соціологи визнають вільну діяльність і визначають його як сферу вільної діяльності. У дослідженні Б.А. Трегубова узагальнені основні принципи вільної діяльності, а саме: це сама можливість мати вільний час, позбавлений необхідної діяльності; свобода вибору занять за власним розсудом; зміна видів діяльності у вільний час та їх взаємозаміна, вільне чергування та послідовність; безпосередня спрямованість культурно-дозвіллевої діяльності, на відміну від необхідних занять, на розвиток особистості [10, с. 17].

Сутність вільного часу обумовлює його зміст, тобто упорядковану сукупність видів діяльності та занять, весь реальний процес культурно-дозвіллевої діяльності, реалізованої у визначених формах [3].

У визначенні сутності вільного часу науковці виділяють наступні його основні функції: розвиваючу і рекреаційну (останню іноді називають компенсаторною). Розвиваюча функція базується на визначенні вільного часу як “простору всебічного розвитку особливості”, рекреаційна функція реалізує можливість відтворення фізичних і духовних сил, зняття психологічної напруги, утворення позитивного емоційного настрою [2, с. 9].

Вивчення соціально-педагогічної сутності вільного часу старшокласників здійснював І.Г.Мельников [8]. Так, зокрема, він визначає вільний час як “частину поза навчального часу, що за своєю сутністю і змістом заповнюється навчально-пізнавальною, громадсько корисною, культурною діяльністю та активним відпочинком, в процесі яких формується особистість” [8, с.14]. У роботах К.М.Ляльчука [7] та Б.А.Трегубова [10] проаналізовані потенційні можливості складових компонентів вільного часу. У роботі К.М.Ляльчука вільний час розглядається як об’єкт регулювання. Автор визначає основні функції вільного часу та обґрунтовує об’єктивність підвищення значущості саме регулятивної функції, яка обумовлює взаємозв’язок між вільним часом та свободою вибору, що дозволяє говорити про особисту відповідальність індивіда за свою поведінку у вільний час [7, с. 16–17].

Аналіз наукових досліджень з проблем вільного часу старшокласників та його організації дозволив дійти висновку, що незважаючи на різнотлумачення у визначені понять “вільний час старшокласників”, “позанавчальна діяльність старшокласників”, всі дослідники солідарні у спрямованості діяльності учнівської молоді у вільний час на всебічний розвиток їх особистостей, що й становить його соціально-педагогічну сутність.

Найбільш поширеною структурою часового простору життєдіяльності студентів визнана структура, що складається з двох основних частин: навчального та поза навчального часу [2; 8; 10;]. В свою чергу поза навчальний час розподіляється на чотири основні групи:

- 1) час, пов’язаний з навчанням (пересування до місця занять, обслуговування в бібліотеці, гардеробі тощо);
- 2) час, що витрачається на різні домашні справи та інші побутові потреби;
- 3) час, пов’язаний із задоволенням фізіологічних потреб (сон, їжа, догляд за собою);
- 4) вільний час.

У науковій літературі зустрічається різне трактування структури вільного часу старшокласників. Так, М.Г. Бушканець вважає, що структура вільного часу складається з декількох груп, а саме:

- 1) діяльності, пов’язаної з освоєнням соціальної інформації (читання, відвідування театрів, виставок, перегляд телепрограм, кінофільмів, спілкування з мистецтвом тощо);
- 2) діяльності, пов’язаної із соціальним спілкуванням (бесіди, зустрічі, обговорення, прогулянки, громадсько корисна діяльність);
- 3) індивідуальне проведення часу (аматорські заняття, пасивний відпочинок, прогулянки тощо);
- 4) спорт як особливий вид діяльності у вільний час, поєднуючий як функцію соціального спілкування, так і свої специфічні функції [2, с. 31].

Згідно основним соціальним функціям вільного часу, вільний час старшокласників за своєю структурою складається з двох компонентів: часу дозвілля і часу “більш піднесеної діяльності” [8; 10 та інші]. Час дозвілля визначається більш високою ступінню особистого волевиявлення. Це свого роду діяльність “на себе”, в якій старшокласники активно чи пасивно відпочивають і, розважаючись, опановують духовні цінності. Піднесена діяльність найбільш яскраво проявляється у підвищенні загальних та навчальних знань, в художній та технічній творчості, активній громадській роботі, в спортивній діяльності. На відміну від дозвілля саме тут старшокласник виконує роль соціально-активного суб’єкта пізнання і дії [8, с. 13].

Погоджуючись в цілому із запропонованим структуруванням вільного часу, вважаємо за більш доцільне диференціювати вільний час відповідно до основних соціальних функцій останнього – рекреативної та розвиваючої. Відтак вільночасову діяльність старшокласника логічно розділити на дві взаємопов’язані складові: *дозвіллево-рекреативну* та *креативно-розвиваючу*.

У нашому дослідженні ми вважаємо доцільним дотримуватись наступних визначень:

- *вільночасова діяльність* – це діяльність старшокласників у сфері вільного часу, яка становить собою один з найважливіших засобів реалізації сутнісних сил людини та удосконалення соціально-культурного середовища, що її оточує. Вільночасова діяльність поєднує процеси споглядання, пізнання, перетворення, оцінки і відбувається у формі спілкування;
- *дозвіллево-рекреативна діяльність* – сукупність видів діяльності старшокласників, пов’язаних головним чином із задоволенням культурних потреб відтворюючого характеру (різні види відпочинку, розваг, споживання духовних цінностей). Дозвіллева діяльність – атрибут дозвілля, структурного компоненту вільного часу учнівської молоді;
- *креативно-розвиваюча діяльність* – це сукупність занять, які мають інтенсивний вплив на процес всебічного розвитку особистості (соціально-культурна, наукова, технічна творчість, соціально значуща діяльність, самоосвіта тощо).

Вивчення соціально-педагогічного потенціалу вільного часу старшокласників, його сутності та педагогічних функцій необхідне для розкриття механізмів його впливу на розвиток молоді особистості, визначення умов ефективної реалізації його можливостей.

В науковій літературі стосовно проблем вільного часу слово “потенціал” вживається достатньо активно у сполученнях “культурний потенціал”, “духовний потенціал”, “творчий потенціал” тощо.

Актуалізація потенційних можливостей вільного часу здійснюється через численні функції. Більшість вчених ”наділяє статусом

головних дві функції вільного часу: розвиваючу і компенсаторну (рекреаційну), їм підпорядковані комунікативна, регулятивна, орієнтаційна тощо [6, с. 72].

Головною метою розвиваючої функції є спрямованість на розвиток сутнісних сил людини. У більш вузькому сенсі вона проявляється в розвитку природної обдарованості особистості.

Компенсаторна функція виконує важливу роль в реалізації потенціалу вільного часу старшокласників. Саме вона відволікає індивіда чи якусь тимчасову групу учнівської молоді від участі в напружених формах інтелектуальної діяльності для того, щоб відпочити і отримати емоційну розрядку.

Орієнтаційна функція вільного часу детермінована прагненням старшокласників до визначення свого місця в житті, його різних сферах.

Комунікативна функція. Поруч з традиційними формами спілкування завдяки впровадженню нових інформаційних та комунікативних технологій набувають поширення нові форми спілкування через систему електронної мережі між людьми незалежно від місця проживання.

На *регулятивну* функцію покладається важливе завдання забезпечення оптимальних пропорцій різних видів діяльності в загальній структурі вільного часу старшокласників. Одним з найбільш важливих способів соціального регулювання є стимулювання. Вияв і ефективне використання стимулюючих факторів в раціональній організації вільного часу старшокласників стає важливою педагогічною справою суб'єктів навчально-виховного процесу.

Активно сприяє реалізації педагогічного потенціалу вільного часу учнівської молоді його *ігрова* функція. Для старшокласників ігрова діяльність має важливе значення: вона поєднує принципи розважальності, змагання, використання великої кількості ролей.

Художньо-соціалізуюча функція обумовлена впливом художньої інформації та художньо-творчої діяльності на розвиток особистості, її художнього світу. Мистецтво стає потужним каналом художньої соціалізації значної частини старшокласників, основною формою якої найчастіше визначається самостійна, ініціативна.

У науковій літературі можна зустріти вислів, що вільний час – це дзеркало загальної культури особистості [6, с. 118].

Визначення поняття “культура вільного часу” обумовлено розумінням сутності культури взагалі [5, с. 6]. У своєму дослідженні ми використовуємо визначення культури, яке міститься в роботах Ю.Л.Афанасьєва [1], Е.В.Соколова [9] та інших. Відповідно їх трактуванню, культура є мірою і способом реалізації сутнісних сил людини в соціальній діяльності, способом організації та розвитку людської життєдіяльності, втілений в продуктах матеріальної і духовної праці, в системі соціальних норм, в духовних цінностях.

Відповідно меті і завданням нашого дослідження, ми розглядаємо культуру вільного часу учнівської молоді як рівень доцільності його використання стосовно розвитку сутнісних сил особистості в соціальній діяльності.

У нашій роботі ми опиралися на базові положення дослідження Г.А. Євтеєвої, присвяченого психолого-педагогічним основам використання вільного часу [4]. Відпочинок в цьому дослідженні розглядається автором не як вид діяльності чи їх сукупність, а як фізіолого-психологічна характеристика стану людини. Він “може здійснюватися і в складних заняттях (у визначених часових та енергетичних мережах), і в активних формах, інакше кажучи, шляхом переключення з одних занять на інші”. Дослідниця визначає дозвілля як частину вільного часу, присвячену найбільш поширеним заняттям переважно рекреаційного характеру, на рівні більш чи менш пасивного відпочинку, розваг та елементарних форм просвітництва. А до піднесеної діяльності автор підходить як до діяльності, що вимагає більш високих рівнів розвитку мотивації та здібностей, а тому й більш високої кваліфікації педагогічного керівництва. Вона включає самоосвіту, громадсько корисну, навчальну діяльність, різні види художньої самодіяльності і творчості і спрямована на розвиток здібностей до відтворення та утворення духовних цінностей [4, с. 65-66].

На підставі цих дефініцій, а також за ознаками характеру впливу на активність і самодіяльності особистості були визначені три основних групи занять використання вільного часу старшокласників, а саме:

I – заняття, що активно розвивають здібності і створюють можливості творчості (креативно-розвиваюча діяльність);

II – заняття, які задовольняють духовні та фізичні потреби (дозвілєво-рекреативно);

III – заняття межові (по відношенню до розвитку творчих та соціальних потенцій особистості) та деструктивні (антикультурні);

До першої групи (креативно-розвиваюча діяльність) входять види діяльності, які розвивають здібності; вона складається з двох підгруп, одна з яких вміщує продуктивні (творчі) заняття, друга – репродуктивні з елементами творчості. До підгрупи продуктивних занять віднесені різноманітні види самодіяльної творчості. До другої – самоосвіта, громадсько корисна діяльність, заняття в аматорських об'єднаннях, відправлення релігійних потреб тощо.

Друга група вміщує види діяльності, які задовольняють пізнавальні, фізичні, емоційні інтереси та потреби і стимулюють відповідні види активності. Третя група вміщує заняття, захоплення якими не сприяє розвитку особистості, а скоріше гальмує його; зловживання цими заняттями негативно відбивається на раціональності використання вільного часу, (лежання, ледарювання тощо) та деструктивних (хуліганство, бійка, вживання алкогольних напоїв та наркотичних речовин, азартні ігри та інші антикультурні заняття).

Не знаходячи можливостей для самовираження, реалізації позиції суб'єктності у школі, підліток для цієї мети шукає інші сфери і, як правило, знаходить їх там, де немає впливу педагогів і батьків. Саме це передбачає нову роль шкільного соціального педагога, значне розширення сфери його діяльності, а, можливо, і введення нової спеціалізації – “робота соціального педагога по організації вільного часу учнівської молоді”.

Все це передбачає кардинальну перебудову суті взаємовідносин у колі взаємостосунків: школа–учень–батьки–позашкільний мікро соціум. На нашу думку лише реалізація задуманого спроможне внести суттєві зміни у схему процесу соціалізації дітей та учнівської молоді, структурними елементами якої є “запрограмованість дій”, обмеженість кола спілкування, жорсткий регламент шкільного життя, стандартизовані форми спілкування педагогів і батьків з школярами.

Таким чином, ми вважаємо, що зміни у концептуальному плані можуть відбуватися внаслідок формування нової системи взаємодій і взаємовпливів у відкритій соціально-педагогічній системі, складовими частинами якої є територіальна громада батьків, дитячі і молодіжні громадські об'єднання, тимчасові учнівські об'єднання за інтересами, соціальні служби для молоді, робота соціального педагога тощо. Перенесення епіцентру соціалізаційного процесу у відкриту соціально-педагогічну систему вимагає розробки і введення в практику нових, інноваційних технологій соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю.

Література

1. **Афанасьев Ю.Л.** Социально-культурный потенциал художественной деятельности. – Львов: Світ, 1990. – 160 с.
2. **Бушканец М.Г.** Свободное время школьника как педагогическая проблема: Метод. пособие. – Казань, 1971. – С.9, 31.
3. **Грушин Б.А.** Свободное время: Актуальные проблемы. – М.: Мысль, 1967. – 475 с.
4. **Евтеева Г.А.** Психолого-педагогические вопросы использования свободного времени. – М.: 1980. – 434с.
5. **Комарова А.И.** Эстетическая культура личности. К.: Вища школа, 1988. – С.6.
6. **Крылова Н.Б.** Формирование культуры будущего специалиста. – М.: Высш. школа, 1990. – С.72, 118.
7. **Ляльчук К.М.** Свободное время как объект и средство социального регулирования. – Автореф. дис... канд.филос.наук. – К., 1982. – 24с.
8. **Мельников И.С.** Свободное время и формирование личности студента. – Автореф. дис... канд.филос.наук. – Свердловск, 1974. – С.14.
9. **Соколов Э.В.** Свободное время и культура досуга. – Л.: Лениздат, 1977. – С.34.
10. **Трегубов Б.А.** Свободное время молодежи: сущность, типология, управление. – СПб.: Изд-во СПб ун-та, 1991. – С.17, 171.

This article discloses the problem of social pedagogues' participation in the rational organization of senior pupils' free time.

УДК [37.037:173] (477)

М. В. Рудь

СІМ'Я ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНЕ СЕРЕДОВИЩЕ РОЗВИТКУ Й ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Постановка проблеми. Увійшовши в ХХІ ст., ми повинні ще раз і назавжди відмовитись від грандіозних планів будівництва повітряних замків і почати з малого – відродження першооснови людства – сім'ї. В епоху докорінних перетворень в устрої життя – переході до приватної власності та ринкової економіки, здобутті справжньої свободи і демократії, не може залишатися поза увагою стан і становище сім'ї серед інших соціальних інститутів.

В умовах стрімких суспільних змін важко усвідомити той факт, що складні соціально-економічні проблеми, які утворилися в країні, не можуть бути вирішені швидко і без підтримки сім'ї, без її активної участі у перетвореннях. Сім'я має особливу загальнолюдську цінність і відіграє важливу роль у відродженні України, становленні суспільних відносин, досягненні соціальної злагоди. Як модель громадянського світу, сім'я за своєю природою протистоїть конфліктам і відчуженню між особистістю і державою.

Аналіз останніх досліджень. Сім'я – першорядний помічник суспільства, яке, у свою чергу, повинно всебічно допомагати і підтримувати її [1]. Сім'я – це соціокультурний феномен, що грає особливу роль у соціальній підготовці підростаючого покоління до життя в суспільстві. У ній людина народжується й формується як особистість, переймаючи культуру цієї сім'ї й через неї й суспільства (середовища життєдіяльності). Сімейний вплив на становлення особистості, на якість міжособистісних взаємовідносин величезний. Ця якість давно загальноновизнана і підтверджена релігією, мистецтвом, наукою і, нарешті, самою історією цивілізації. Але це справедливо лише за однієї умови – якщо сім'я зберігається як соціальний інститут, завдання якого полягає виключно в ефективному виконанні екзистенціальної функції по народженню, утриманню та соціалізації підростаючих поколінь. Одночасно сім'я впливає і на взаємини в суспільстві, на характер усіх процесів суспільного життя. Вона не лише задовольняє потреби людей, що взяли шлюб, але й виконує цілий ряд соціальних функцій і тому виступає невід'ємним елементом соціальної структури суспільства. У зв'язку зі становленням і розвитком держави, змінами в методологічних підходах до формування особистості, однією з найважливіших умов